

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	9
Εισαγωγή	11

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Ανισότητες στην εργασία	21
Η γυάλινη οροφή: Τι σημαίνει;	21
Μισθοί, ανέλιξη, κατάρτιση, ικανοποίηση από την εργασία ...	24
Συνδυασμός οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων	30
Συμμετοχή στα συλλογικά όργανα	38
2. Τα στοιχεία της έρευνας: οι ανισότητες στο επάγγελμα	43
Γενικά χαρακτηριστικά των δημοσιογράφων	43
Τρέχουσα απασχόληση	51
Επαγγελματική ανέλιξη	63
Σεμινάρια επαγγελματικής κατάρτισης	76
Συμμετοχή στα συνδικαλιστικά όργανα	82
Συμπεράσματα	85

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

3. Στερεότυπα και διακρίσεις	93
Προσεγγίσεις για τα στερεότυπα	93
Τα στερεότυπα του φύλου	96
Σtereοτυπικές αντιλήψεις και διακρίσεις στην εργασία	102
Εμπειρικά στοιχεία σχετικά με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των δημοσιογράφων για τα φύλα (χαρακτηριστικά, δεξιότητες, ρόλοι)	109

4. Τα στοιχεία της έρευνας: στερεοτυπικές αντιλήψεις και διακρίσεις βάσει φύλου	113
Απόψεις για τις δεξιότητες και τους ρόλους των φύλων	114
Διακρίσεις απέναντι στις γυναίκες στο δημοσιογραφικό επάγγελμα	128
Γυναίκες δημοσιογράφοι – θύματα διακρίσεων	137
Συμπεράσματα	141

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

5. Στερεοτυπικές απεικονίσεις του φύλου στα ΜΜΕ	149
Οι θεωρητικές προσεγγίσεις όσον αφορά το ρόλο των ΜΜΕ στην κατασκευή κοινωνικών κατηγοριών και ταυτοτήτων	151
Τα γυναικεία πρότυπα στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας	157
Οι απεικονίσεις των ανδρών και των γυναικών δημοσιογράφων από τα ΜΜΕ	165
Το ενδιαφέρον των ανδρών και των γυναικών δημοσιογράφων για θέματα ισότητας	165
6. Τα στοιχεία της έρευνας: στερεοτυπικές απεικονίσεις των φύλων στα ΜΜΕ	169
Γυναικεία πρότυπα στα ΜΜΕ	169
Τα χαρακτηριστικά των δημοσιογράφων όπως προβάλλονται από τα ΜΜΕ	181
Ενδιαφέρον από τους δημοσιογράφους για θέματα ισότητας	191
Συμπεράσματα	198
Τελικές παρατηρήσεις	201
Παράρτημα	207
Αναφορές	209

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αποτελεί κοινή παραδοχή το γεγονός ότι η συμμετοχή των γυναικών στο δημοσιογραφικό επάγγελμα, όπως και σε άλλα επαγγέλματα τα οποία παραδοσιακά ήταν σχεδόν αποκλειστικό προνόμιο των ανδρών, έχει αλλάξει ριζικά τη σύνθεσή του. Όλο και περισσότερες γυναίκες επιλέγουν τη δημοσιογραφία ως αντικείμενο σπουδών και μετέπειτα εργασιακής ενασχόλησης.¹ Πρόσφατη μελέτη έδειξε, λόγου χάρη, ότι οι γυναίκες αποτελούν πλέον το ένα τρίτο των δημοσιογράφων διεθνώς.² Στην Ελλάδα το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στο δημοσιογραφικό επάγγελμα είναι ακόμη μεγαλύτερο. Οι γυναίκες αποτελούσαν το 40% των δημοσιογράφων το 2002 και το 42% το 2005.³

Όμως, παρότι η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας γενικότερα έχει αυξηθεί θεαματικά καθιστώντας αξιοπρόσεκτη την παρουσία τους σε ορισμένα παραδοσιακά ανδροκρατούμενα επαγγέλματα, οι γυναίκες συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια στην επαγγελματική τους ανέλιξη. Η «γυάλινη οροφή», αυτό το αόρατο αλλά αδιαπέραστο για τις γυναίκες

1. B. Peters, "Equality and Quality: Setting Standards for Women in Journalism", *IFJ Survey on the Status of Women Journalists*, Brussels, Ιούνιος 2001 (www.ifj.org).

2. R. Damodaran, "Scenting out the gender imbalance in journalism", *New Straits Times-Life and Times*, 2(13), 2001 (adtimes.nstp.com.my/jobstory/2001/aug13c.htm).

3. Οι εν λόγω δειγματοληπτικές έρευνες με γενικό τίτλο *Δημοσιογράφοι και Δημοσιογραφικό Επάγγελμα* διεξήχθησαν από την εταιρεία VPRC το 2002 και το 2005. Τα αποτελέσματα των ερευνών παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα της εταιρείας (http://www.vprc.gr/4/14/index_gr.html).

φράγμα που εμποδίζει τις επαγγελματικές τους φιλοδοξίες, ανεξαρτήτως των προσόντων που διαθέτουν, και οφείλεται καθαρά στις στερεοτυπικές στάσεις και αντιλήψεις που επικρατούν όσον αφορά τη δυνατότητά τους να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των θέσεων υψηλής ευθύνης, αποτελεί βασικό αντικείμενο ανάλυσης στη διεθνή βιβλιογραφία. Το ανά χείρας βιβλίο επιχειρεί να συμβάλει στην επιστημονική συζήτηση σχετικά με την ύπαρξη της γυάλινης οροφής και των κατά φύλο ανισοτήτων γενικότερα στην εργασία, αντλώντας πρωτογενές εμπειρικό υλικό από δειγματοληπτική έρευνα που διεξήχθη το 2006 σε δημοσιογράφους στον έντυπο και ηλεκτρονικό Τύπο στην Ελλάδα.

Το βιβλίο διαρθρώνεται, μετά την παρούσα εισαγωγή, σε τρία μέρη και έξι κεφάλαια και ολοκληρώνεται με τελικές παρατηρήσεις στις οποίες σχολιάζονται τα βασικά συμπεράσματα. Στο πρώτο μέρος του βιβλίου (πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο) διερευνάται η ύπαρξη της γυάλινης οροφής στον επαγγελματικό χώρο της δημοσιογραφίας και εξετάζονται οι εκφάνσεις της όσον αφορά τις μισθολογικές ανισότητες, την άνιση πρόσβαση ανδρών και γυναικών σε υψηλόβαθμες θέσεις και στην επαγγελματική κατάρτιση. Παράλληλα, διερευνάται εάν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στον επαγγελματικό τους χώρο διογκώνονται από το γεγονός ότι συνεχίζουν να φέρουν τη βασική ευθύνη για τη φροντίδα της οικογένειας, την ανατροφή των παιδιών και τη συντήρηση του νοικοκυριού. Οι εργαζόμενες γυναίκες αναλαμβάνουν στην ουσία αυτό που οι κοινωνιολόγοι αποκαλούν «διπλή βάρδια» στην προσπάθειά τους να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις και τις ευθύνες που τις βαρύνουν συγχρόνως στο χώρο της εργασίας και στο χώρο του νοικοκυριού και της οικογένειας. Κατά συνέπεια, η ισότητα στην εργασία χωρίς παράλληλα ισότητα στην οικογένεια, δηλαδή χωρίς ανατροφή των παραδοσιακών ρόλων στο πλαίσιο της οικογένειας, αποτελεί μάλλον δυσμενές προνόμιο για την εργαζόμενη γυναίκα.⁴ Η ύπαρξη

4. R. Damodaran, "Scenting out the gender imbalance in journalism", ό.π.

της γυάλινης οροφής, δηλαδή ο κάθετος κατά φύλο διαχωρισμός και η δυσκολία συνδυασμού οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων που επιβαρύνουν κυρίως τις γυναίκες αποτελούν τους δύο βασικούς άξονες διερεύνησης της κατά φύλο ανισότητας στον επαγγελματικό χώρο της δημοσιογραφίας που παρουσιάζεται εδώ.

Τα αποτελέσματα της σχετικής ανάλυσης (δεύτερο κεφάλαιο) δείχνουν ότι οι γυναίκες δημοσιογράφοι, παρότι διαθέτουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο συγκριτικά με τους άνδρες συναδέλφους τους, εντούτοις βρίσκονται σε χαμηλότερες ιεραρχικά θέσεις. Κατά συνέπεια αμείβονται και λιγότερο, απασχολούνται περισσότερο σε περιοδικά/ένθετα, αναλαμβάνουν κυρίως θέματα κοινωνικού και πολιτιστικού περιεχομένου, έχουν χαμηλότερο βαθμό ικανοποίησης από τη δουλειά τους, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις ευκαιρίες για επαγγελματική ανέλιξη, καθώς και τις αρμοδιότητες και τις ευθύνες που τους ανατίθενται. Τα αποτελέσματα αυτά, συνεπώς, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη της γυάλινης οροφής στον επαγγελματικό χώρο της δημοσιογραφίας.

Εκτός από τη συστηματική καταγραφή των κατά φύλο ανισοτήτων μάς ενδιέφερε, επίσης, να διερευνήσουμε τις στερεοτυπικές αντιλήψεις για τις δεξιότητες, τις ικανότητες και τους ρόλους των φύλων που χαρακτηρίζουν άνδρες και γυναίκες δημοσιογράφους και ως εκ τούτου την ύπαρξη άμεσων διακρίσεων εις βάρος των γυναικών. Δηλαδή εστιάσαμε και στους παράγοντες που δύνανται να ερμηνεύσουν την ύπαρξη των κατά φύλο ανισοτήτων στο χώρο της εργασίας γενικά και ειδικότερα στο δημοσιογραφικό επάγγελμα. Η σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση και τα αποτελέσματα της εν λόγω ανάλυσης παρουσιάζονται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου (κεφάλαια 3 και 4 αντίστοιχα). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι ίδιοι οι δημοσιογράφοι, άνδρες και γυναίκες, σε γενικές γραμμές αποστασιοποιούνται από τις στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με το ρόλο της γυναίκας και την ύπαρξη διακριτών χαρακτηριστικών που αποδίδονται ως «γυναικεία» και «ανδρικά» αντίστοιχα. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ίδιων των γυναικών, οι διακρίσεις εις βάρος τους

είναι υπαρκτές και αποτελούν σημαντικό εμπόδιο στην επαγγελματική τους ανέλιξη.

Το τρίτο μέρος (κεφάλαια 5 και 6) αφορά τις *απόψεις* των δημοσιογράφων σχετικά με τα πρότυπα των φύλων που προβάλλονται μέσα από το περιεχόμενο των ελληνικών ΜΜΕ, καθώς και μέσω της εικόνας των ίδιων των δημοσιογράφων. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες δημοσιογράφοι (με σχετικά μικρές ποσοστιαίες αποκλίσεις) υποστηρίζουν ότι, αν και τα ΜΜΕ σήμερα έχουν αρχίσει να αναδεικνύουν μια πιο σύγχρονη εικόνα της εργαζόμενης γυναίκας που ακολουθεί τις προσωπικές της φιλοδοξίες και τις επιδιώξεις της για ανέλιξη στην επαγγελματική της ζωή και έχει, κατά μεγάλο ποσοστό, απομακρυνθεί από τους παραδοσιακούς ρόλους που την κρατούσαν δέσμια στο σπίτι και την οικογένεια, εντούτοις παραδέχονται ότι ο επαγγελματικός τους χώρος εξακολουθεί να προβάλλει στερεοτυπικές εικόνες της γυναίκας με έμφαση στη γυναικεία εξωτερική εμφάνιση. Γυναίκες και άνδρες δημοσιογράφοι, σε γενικές γραμμές, συμφωνούν ότι τα ΜΜΕ τονίζουν την εξωτερική εμφάνιση της γυναίκας ως βασική προϋπόθεση για την προσωπική και επαγγελματική της επιτυχία και ενισχύουν με αυτό τον τρόπο το κοινωνικό στερεότυπο, σύμφωνα με το οποίο οι πνευματικές ικανότητες και οι γνώσεις είναι λιγότερο σημαντικές για τις γυναίκες από ό,τι είναι για τους άνδρες.

Συνεπώς, τα αποτελέσματα καταδεικνύουν με σαφήνεια το μεταβατικό στάδιο στο οποίο βρίσκεται ο χώρος των ΜΜΕ και της δημοσιογραφίας, καθώς, αν και αναγνωρίζονται οι ικανότητες και η προσφορά της γυναίκας δημοσιογράφου στο επάγγελμα και, εν γένει, η κοινωνική της εξέλιξη σε όλους τους τομείς, εντούτοις τόσο το προβαλλόμενο περιεχόμενο των ΜΜΕ, όσο και η ίδια η πρακτική που ακολουθείται από τους δημοσιογράφους στο χώρο εργασίας τους, δεν καταφέρνουν να απεμπλακούν πλήρως από δεδομένες στερεοτυπικές απεικονίσεις, οι οποίες επηρεάζουν σαφώς τη θέση της γυναίκας στο συγκεκριμένο επάγγελμα και αφήνουν «διόδους» ώστε να αναπαράγονται ανισότητες.

Η ταυτότητα της έρευνας

Τα στοιχεία στηρίζονται σε προσωπικές συνεντεύξεις που διεξήχθησαν μεταξύ 8 και 30 Μαρτίου του 2006 σε 250 άτομα.⁵ Για την επιλογή του δείγματος χρησιμοποιήθηκε λίστα 2.000 ονομάτων δημοσιογράφων, η οποία δόθηκε από εταιρεία δημοσίων σχέσεων. Η εταιρεία αυτή, λόγω των δραστηριοτήτων της και των σχέσεών της με το δημοσιογραφικό κλάδο, έχει συλλέξει και καταχωρίσει τα στοιχεία πολλών δημοσιογράφων από όλες τις ειδικότητες, τα μέσα (έντυπα και ηλεκτρονικά), τις θέσεις και τις γεωγραφικές περιοχές. Χρησιμοποιώντας δειγματοληπτικό βήμα, έγινε επικοινωνία με 1.650 από αυτούς και απάντησαν στο σύνολο του ερωτηματολογίου οι 250. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προσέγγιση ήταν αρχικά τηλεφωνική, προκειμένου οι συμμετέχοντες να ενημερωθούν για τους σκοπούς της έρευνας και να κλειστεί προσωπικό ραντεβού μαζί τους σε χώρο της δικής τους επιλογής (εργασίας ή σπιτιού). Η διάρκεια της προσωπικής συνέντευξης ήταν κατά μέσο όρο 45 λεπτά της ώρας. Πρέπει να σημειωθεί ότι από τους 250, οι 127 ήταν άνδρες και οι 123 ήταν γυναίκες. Η αναλογία 50-50 ήταν κάτι που επιδιώκαμε, καθώς θέλαμε να εξασφαλίσουμε ικανή βάση συγκριτικής ανάλυσης κατά φύλο. Ηλικιακά, το 21% του δείγματος ήταν 18-30 ετών, το 47% ήταν 31-40 ετών, το 24% 41-50 ετών και το 8% βρισκόταν στην ηλικία 51-65 ετών. Τέλος, γεωγραφικά, οι 200 συνεντεύξεις έγιναν στην Αθήνα και οι 50 στη Θεσσαλονίκη⁶.

Οι συνεντεύξεις με τα 250 άτομα έγιναν βάσει ερωτηματολογίου κυρίως με ερωτήσεις κλειστής μορφής. Το ερωτηματολόγιο διαμορφώθηκε μετά από τρεις εις βάθος συνεντεύξεις με δύο γυναίκες και έναν άνδρα δημοσιογράφο με σκοπό να διαπιστώ-

5. Η εταιρεία PRC ήταν υπεύθυνη για την επιλογή του δείγματος, καθώς και για τη συλλογή και την επεξεργασία των ποσοτικών δεδομένων.

6. Η σχετική περιγραφή της μεθόδου δειγματοληψίας και της συλλογής των στοιχείων που παρουσιάστηκε εδώ έγινε από την εταιρεία PRC που ήταν και υπεύθυνη για το εν λόγω τμήμα της έρευνας.

σουμε με σαφήνεια πώς λειτουργεί ο δημοσιογραφικός χώρος και να διατυπώσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις ερωτήσεις στο τελικό ερωτηματολόγιο. Οι δύο δειγματοληπτικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από την εταιρεία VPRC το 2002 και το 2005, καθώς και οι ερωτήσεις που συμπεριλήφθηκαν στα εν λόγω ερωτηματολόγια, αποτέλεσαν πολύτιμο υλικό για τη διαμόρφωση του δικού μας ερωτηματολογίου⁷. Ορισμένες ερωτήσεις από τις έρευνες αυτές ενσωματώθηκαν είτε στην αρχική τους μορφή είτε μετά από τροποποίηση. Έτσι τα σχετικά στοιχεία που προκύπτουν προσφέρονται για συγκριτική ανάλυση.

Οι ενότητες των ερωτήσεων ήταν οι ακόλουθες:

- *βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά* (τόπος μόνιμης διαμονής, έτος γεννήσεως, μορφωτικό επίπεδο, δημοσιογραφικές σπουδές, οικογενειακή κατάσταση, παιδιά),
- *ιστορικό απασχόλησης* (πρώτη εργασία, τρόπος πρόσληψης, μέσο πρώτης εργασίας, τίτλος, εργασία αμισθί),
- *σημερινή απασχόληση* (θέση στην κύρια απασχόληση, μέσο, τίτλος, αμοιβή, ώρες κ.λπ.),
- *εργασία σε άλλα μέσα* (σημαντικότερος λόγος, αμοιβή, ώρες κ.λπ.),
- *ανέλιξη* (θέση εποπτείας, αποδοχή ή μη θέσης εποπτείας στο παρελθόν, λόγος για τη μη αποδοχή, αποδοχή σήμερα, εμπόδια στην επαγγελματική ανέλιξη, μέντορας στην επαγγελματική πορεία),
- *σεμινάρια επαγγελματικής κατάρτισης* (διεξαγωγή, συμμετοχή),
- *ικανοποίηση από την εργασία* (ικανοποίηση από τη θέση, το μισθό, το ωράριο, τη δυνατότητα εξέλιξης, τις σχέσεις με τους ανωτέρους, τη συνεργασία με συναδέλφους, την ευελιξία και την ελευθερία στον τρόπο εξάσκησης της δουλειάς, το επίπεδο υπευθυνότητας της δουλειάς),

7. Βλ. VPRC, *Οι Έλληνες/-ίδες δημοσιογράφοι κρίνουν το επάγγελμά τους και την ποιότητα της παρεχόμενης ενημέρωσης στη χώρα μας*, Φεβρουάριος 2002, καθώς και VPRC, *Το δημοσιογραφικό επάγγελμα, δομή-ανισότητες-συνθήκες εργασίας*, 2005, στην ιστοσελίδα της εταιρείας (http://www.vprc.gr/4/14/index_gr.html).

- *συνδυασμός καριέρας-δουλειάς (προτεραιότητα/ισορροπία επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, επίδραση των οικογενειακών υποχρεώσεων στην επαγγελματική ανέλιξη, ρόλος του συντρόφου),*
- *συμμετοχή σε συνδικαλιστικά όργανα,*
- *διακρίσεις στην εργασία (απόψεις για την ύπαρξη διακρίσεων απέναντι στις γυναίκες, εάν υπήρξαν οι ίδιες οι συνεντευξιαζόμενες θύματα διακρίσεων),*
- *απόψεις για τις δεξιότητες και τους ρόλους των δύο φύλων,*
- *γυναικεία πρότυπα στα ΜΜΕ,*
- *χαρακτηριστικά των δημοσιογράφων όπως αυτά προβάλλονται από τα ΜΜΕ,*
- *ενδιαφέρον από τους δημοσιογράφους για θέματα ισότητας.*

Συμπληρωματικά προς τις παραπάνω συνεντεύξεις, διεξήχθησαν και 15 συνεντεύξεις εις βάθος. Στις εν λόγω συνεντεύξεις, οι οποίες μαγνητοφωνήθηκαν, χρησιμοποιήθηκε οδηγός ερωτήσεων με σκοπό να διαφωτιστούν ορισμένα σημεία που δεν καταδεικνύονται από τα ποσοτικά στοιχεία. Για την επαφή με τους συνεντευξιαζόμενους δημοσιογράφους χρησιμοποιήθηκαν «άνθρωποι-κλειδιά» που μας έφεραν αρχικά σε επικοινωνία με κάποιους από αυτούς, αλλά παράλληλα, κατά την πορεία της έρευνας, χρησιμοποιήθηκε και η μέθοδος της χιονοστιβάδας. Δηλαδή κάποιιοι από τους συνεντευξιαζόμενους μας έδωσαν τα στοιχεία για να επικοινωνήσουμε με άλλους δημοσιογράφους από το χώρο. Οι 3 πρώτες συνεντεύξεις διεξήχθησαν πριν από την ποσοτική έρευνα, δηλαδή το Σεπτέμβριο του 2006, ενώ οι υπόλοιπες από τον Ιούλιο έως τις αρχές του Αυγούστου του 2007.

Από τους 15 δημοσιογράφους, οι 5 ήταν άνδρες και οι 10 γυναίκες. Όλοι βρίσκονται στο χώρο πάνω από 10 χρόνια, είναι δηλαδή έμπειροι δημοσιογράφοι, ενώ οι 12 εργάζονται σε εφημερίδα και οι 3 σε γυναικείο περιοδικό, ως κύρια εργασία. Την περίοδο που έγιναν οι συνεντεύξεις, 2 μόνο δημοσιογράφοι εργάζονταν συμπληρωματικά και σε άλλο μέσο. Ακόμη, οι 7 είναι έγγαμοι και όλοι εκτός από έναν έχουν παιδιά, 1 είναι διαζευγμένος

με παιδιά, οι 5 είναι ανύπαντροι και των 2 δεν διευκρινίστηκε η οικογενειακή τους κατάσταση. Γεωγραφικά, όλοι οι ερωτώμενοι εργάζονται στην Αθήνα. Τα χαρακτηριστικά των 15 αυτών δημοσιογράφων που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις παρουσιάζονται στον Πίνακα στο Παράρτημα 1.

Το πρωτογενές υλικό που συλλέχθηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας αποτελεί πηγή στοιχείων για τη συγκριτική ανάλυση των θέσεων εργασίας γυναικών και ανδρών δημοσιογράφων στην Ελλάδα, για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των δημοσιογράφων για τα φύλα, καθώς επίσης και για τις απόψεις των δημοσιογράφων σχετικά με τον στερεοτυπικό ή μη στερεοτυπικό τρόπο που προβάλλονται τα φύλα στα ελληνικά ΜΜΕ. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στα επόμενα κεφάλαια.